

СОЦИАЛНОТО БИТИЕ НА КРИТИЧЕСКИТЕ ИДЕИ

Михаил Неделчев

Спорът за критиката: „изкуство или наука?“ от преди години естествено не доведе до никакво решение. Разбира се, този спор бе нов само в нашите условия, за социалистическия етап на нашата литература. Дори и в българския литературен живот от миналото той бе имал някаква история. В този спор името на Тончо Жечев — тогава утвърждаващ се критик и литературен историк — често се вплиташе, все още немного обемното му творческо дело служеше като аргумент за тезите на различните страни. Литераторите, които виждаха причината на спора в стремежа на извънмерния есеизъм нарцисистично да възпроизведе със свои средства, да „наподоби“ в някакъв смисъл разглежданата творба, посочваха, че у Тончо Жечев има само „елементи“ на есеизъм, че „съпреживяването“ е съчетано със задълбочен анализ. При оценката на неговите книги и статии винаги се правеха уговорки за неортодоксалността спрямо „школата“ на стиловете му средства и на критическото му виждане. И все пак с годините и самият автор, и критиците му не направиха рязко разграничение на делото му от насоката в литературознанието, която сближаваше критика и изкуство. Очевидно, имаше нещо друго, което създаваше тази връзка.

В своята програмна работа от началото на зрелия период докладът „Национални особености в литературното развитие“, изнесен на теоретичната конференция на СБП през 1965 г., Тончо Жечев говори за необходимостта „да се преоцени и творчески преосмисли целият исторически опит на нашата литература“, говори за преломния характер на първите години от шестото десетилетие на нашия век за естетическото превъоръжаване на литературата ни. Идеологическият климат на Априлския пленум вече се реализираше като последователна творческа практика, която се нуждаеше от осмисляне. Взрем ли се в подобни с мащаба си преломни периоди в литературата, ще установим, че критиците, които утвърждават духа на новото, се движат съвсем близо до литературния релеф, захвърлят менторската позиция, скъсяват дистанцията и — в последна сметка — техните произведения стават с нещо съизмерими с творбите на художниците на словото. Известно е, че литературите от ОПОЯЗ бяха многократно обвинявани в употребата на авгурски език, в демонстрирането на показна ученост. Но в дружеската си преписка те се наричаха един другото „писател“. И това не е случайно: тяхната дейност бе наистина *съвместна* с едни от най-значителните поети и белетристи на новата руска съветска литература. А посетеностното развитие на Тинянов и Шкловски показва основателността на взаимното им титулуване.

Във всеки период, чийто патос е търсенето на нов тип художественост, литературност, има нещо, което напомня за синкретизма от зората на изкуството. Преломът неминуемо е свързан с разрушаване на остарялата жанрова йерар-

хия, с изваждане от забвение на пренебрегвани жанрове, със смислови преливания между отделните жанрове. В тези процеси критиката често се оказва тази флуидна среда, която създава между жанровете смислови мостове, която прехвърля теми от един жанр към друг, за да бъдат те пълноценно експериментирани и накрая максимално реализирани. В тази своя функция критиката сякаш се „заразява“ от художественост и носи в отделни свои образци цялата тази кипяща литература в съгъстен, но не в тезисен, а в чувствено напрегнат вид. Такива критически работи излъчват духовна енергия, която поражда литература, такива критически текстове често вървят преди самата литература. Не се ли дължи на такова излъчване сближаването на критическите текстове на Тончо Жечев с изкуството?

Но преди да продължим, да спрем при още един пример — от нашата литература и от по-ранно време. Когато през 1910 г. излиза вторият сборник „Мисъл“, Яворов е в Париж (той не участва със свои творби в сборниците). Получил сборника и прочел очевидно внимателно поместените тук работи, той пише последователно през декември писма на д-р Кръстев, Боян Пенев и Владимир Василев. В писмото до д-р Кръстев четем обширен фрагмент, където Яворов чрез разгърнатата метафора предава впечатленията си от неговата статия „Ботьовски мотиви в поезията на Пенча Славейкова“. Видян в контекста на трите писма, отзивът на Яворов очевидно не е куртоазен жест. И той ще се стори съвсем странен на онези, за които д-р Кръстев е сух, схематичен. В средата на „Мисъл“ не мислят така. Тук съизмерват критическото му виждане с художественото, не го противопоставят на разглежданите текстове. Подобно е и отношението към младите сред „младите“ в „Мисъл“. В писмото си до Вл. Василев от 20 декември Яворов пише: „Четох твоята отлична поетическа статия в „Сборника“. Тя е може би по-хубава от „Японски силуети“, които разглеждаш. Турям „може би“ и не казвам положително по-хубава, за да не се разсърдиш, като помислиш, че те считам прирастен!“ Способността да се съизмерват тук критически и художествени текстове произтичаше не само от общността на литературната позиция, от съзнанието за участие в изграждане на общо естетическо дело — изграждане в полемика с други литературни групи и школи. Тук, в Яворовите писма зрее една концепция за критиката, която наистина ще има по-нататъшно развитие. Нейни основни моменти ще бъдат: самостоятелно, а не приложно звучене на текста, несвързан пряко с разглежданите творби критически сюжет на статията; смислова многозначност на текста, който му създава системни връзки с исторически ситуации, с определено човешко състояние и пр. Словесната вторичност на текста (в последна сметка той е литература за литературата) не означава прекъсване на тези преки, чувствени връзки с първичната реалност.

Има ли нещо общо историческият момент, в който утвърждаваха критическите си позиции Тончо Жечев и неговите съмишленици със споменатите два епизода. Струва ми се — да. И то е в променената позиция на критика спрямо писателя, във възвръщането на доверителното отношение помежду им. Тончо Жечев стана един от най-последователните изразители на възстановилата се след Априлския пленум вяра, че талантът по самата си същност казва истината, че в гласа на писателя трябва внимателно да се вслушваш, а не безпардонно да го поучаваш. Ставаха все по-редки тези статии, които очевидно с нищо не можеха да бъдат интересни на широкия кръг любители, защото представляваха твърде школки разбор на съчинението на злощастния писател, защото биваха писани именно за назидание на писателя, предписваха му сякаш единствено как да постъпи при обезателната преработка на творбата си, след като бе очевидно, че второ издание не ще последва. Т. е. става въпрос за критика, която е лошо приложна, която може да се чете само при съвсем пряко следене на разглежданата творба, която сама не може да те увлече в един непознат още художествен

свят, която няма системно и цялостно отношение към този художествен свят, която не е способна наистина чувствено да го свърже с традиционни духовни стойности. Първоначално отказът от пиедесталната гледна точка на критиката спрямо художествения процес, възвръщането на доверителното отношение към таланта се стори на някои блостители на литературната йерархичност като покушение срещу авторитета на критиката. Днешният авторитет на критици като Тончо Жечев, Симеон Султанов, Здравко Петров, Боян Ничев, Кръстьо Куюмджиев свидетелствува, че да се откаже от постулираната, предписаната авторитарност, в същност за проникателния и артистичен критик означава да спечели много поле за самостоятелна духовна дейност.

Тук трябва да се направи една съществена уговорка. Приближаването до конкретния литературен релеф в нито една работа на Тончо Жечев не води към пълзящ емпиризъм или неисторично затваряне в рамките на една творба. То съвсем не означава отказ от генерални естетически идеи, но е ново литературно-критическо и литературноисторическо реализиране на тези идеи. Голям брой образци на критиката от 50-те години бяха опити да се съизмерва механистично отделната творба с кардиналните естетически идеи, да се установи дали тази отделна творба покрива цялостно представата за социалистически реализъм. Тончо Жечев бе сред критиците, които възродиха действително процесуалното виждане на художествената реалност, показаха аналитично и исторично при обобщенията, че именно дълбочинното движение на литературата ни означава последователно разгръщане на социалистическата истина в сложно взаимодействие със социалната реалност. В тази критическа практика генералните тези съществуват, но не постулирани, а като нещо, което непрекъснато се коригира, конкретизира, модифицира съобразно неочаквано откриващи се исторически връзки. И ако трябва окончателно да кажем, къде се фокусира творческата дейност на Тончо Жечев, може би ще отговорим така: в това, че той възвърна представата на за справедливост на формулата „и Клио е муза“ (по изразу на Вера Мутафчиева) и по отношение на литературната критика. Сред новите критици той най-последователно свърза литературното ни развитие с живота на националните идеи; голяма част от критическите му текстове бяха и фрагменти от историята на нашата интелигенция; новопоявяващите се литературни факти не го изненадваха и при пределната си неочакваност, защото се свързваха в съзнанието му с промислени исторически редове и естествено ги продължаваха в нови посоки.

С първите си две книги: „Съвременни образи и идеи“ (1964) и „Идеи на прозата“ (1967) Тончо Жечев се утвърди като критик на прозата на романа. Това беше не само лично предпочитание. В избора на основния жанр имаше отново нещо полемично спрямо дотогавашната критика. В края на 50-те години промените в литературата ни след Априлския пленум се търсеха преди всичко в поезията. Тончо Жечев прояви един умерен скептицизъм спрямо бързия лирически израз на историческото движение и неслучайно началните две фрази на първата му книга гласят: „По самата си природа романът свидетелствува не толкова за търсенето, колкото за намереното в литературата. Относително казано, тук е „тихият залив“, където се оттегляме след бурята на опитите, след като е почувствувана нуждата от епическа дистанция и трябва да съберем мислите, житейския си и художествен опит.“ В това отношение има нещо твърде характерно за общата позиция на критика. От една страна, той не се бои от хипотезата, от смелата прогноза, от непосочената досега историческа връзка, от неочакваното обобщение. Но те се правят във всяка негова статия, след като е намерено мястото на разглежданата творба в литературноисторическото развитие, в осъзнатото като процес лично творческо дело на съответния автор. Тук поезията може наистина да подведе критика, докато в романовото изкуство има нещо

стабилно, необратимо като посока на изображението. Разбира се, разгърнатата, литературноисторическата концепция на Тончо Жечев неминуемо щеше да включи и поезията като обект за интерпретация. Но и тук афинитетът към историческия подход ще окаже своето въздействие и вниманието на критика ще бъде погълнато преди всичко от постоянните мотиви, които създават съдбовни връзки между толкова различни поети в националната традиция, осигуряват приемственост, подчертават чрез контраста трагическото раздвоение у по-новите поколения в сравнение с възрожденския патриотичен драматизъм. Но това са вече проблеми на статиите след третата книга. А сега нека видим как се оглеждат първите му две книги в по-сетнешната зряла критическа практика.

Първата студия от „Съвременни образи и идеи“ — „Романът през една година“ (за 1962) разглежда творби, които сякаш не могат да бъдат поле за мащабни обобщения. Някой обаче беше казал, с доза сериозност в шегата, че ако един ден литературата изчезне, критиката ще продължи да съществува, защото трябва да обясни това изчезване. Правейки паралел между големия роман на Стоян Загорчинов от 30-те години „Ден последен“ и новата му творба „Ивайло“, Тончо Жечев посочва, че несполуката в романа за Ивайло е в липсата на връзка с проблемите на 50-те години. А именно връзката с актуалните събития е обусловила драматизма в „Ден последен“ и е осигурила стойността му на свидетелство за сегашното време, подчертала е съвременния смисъл на събития от далечната ни история. С подобен паралелен подход Тончо Жечев разглежда и останалите романи за годината и демонстрира тип анализ, който тепърва ще бъде развиван. Но по-важно тук е нещо друго. Тончо Жечев разглежда личния неуспех на бележити романисти като Стоян Загорчинов с „Ивайло“ и Димитър Талев с „Хилендарският монах“ като типични драматични епизоди в творческото битие на писател от онова време. И в работи от същата книга (пасажи за „Тютюн“ на Димов, за тетралогията на Талев, за „Иван Кондарев“ на Емилиян Станев и пр.) посочва изхода от тази драма на безпроблемността и красивото описателство. Този изход е в отдаването на позитивния драматизъм на съпротивата срещу рутината, в преодоляването с художническа интуиция на изкуствено наложените норми в социалното мислене. Тончо Жечев ни показва, че макар и писани за друга социална епоха, с действията си социален анализ книги като „Тютюн“ на Димов имат смисъл на критика срещу социалната стагнация от времето на култа към личността. Отново в тези статии критикът подчертава колко важно е, за да добие творбата пълноценно социално битие, изборът на темата да е направен от писателя с оглед на интимното му предразположение към нея. И тази идея, която тук той развива по отношение на творби за близкото и по-далечно минало („Но търсенето на твърда опорна точка и своя концепция за историята не става на празно място. Историята не е бездомна скитница и всеки романист я улавя там, където може, там, където най-силно го е развълнувала, където нейният ход е оставил незазаставаща, болезнена рана“ — четем в статията за Димитър Талев) по-късно ще стане ядро на тезите му за „регионалната“ литература.

Още в тази първа книга изпква една особеност в изграждането на статиите, която също ще има свое развитие. Става дума за способността на Тончо Жечев да „сюжетира“ своите критически работи. Но нека бъдем по-конкретни. „Персонажите“ в неговите драматични критически сюжети могат да бъдат двама автори, две стихосбирки, свързани чрез мотиви поредица от стихотворения, но и много често това са различни дялове от творчеството на един писател, стоящи един срещу друг в идейно-художествено противоречие. Сравнението на първата трилогия на Талев „Усилии години“ с тетралогията в същност решава „загадката“ на Димитър Талев, илюстрира чрез един блестящ пример и ходовете на развитието на цялата нова литература. В „Поетиката на Емилиян Станев“

връщането към ранната анималистична градска провинциална проза на писателя не само ни разкрива генезиса на стилови нива в романа, но и ни води към по-общи представи за реалистичния маниер. Тази „бинарност“ в изграждането на статиите ще срещнем и в другите три критически сборника — „Критически погледи“ (1971), „Литература и общество“ (1976) и „Статии“ (1978). Разбира се, тук тя се усложнява, но смисълът му навсякъде е един и същ: значителната литературна творба се ражда в идеен сблъсък дори с родствени, но вече отминаващи в историята творби, в мъчително търсене перспективите на социалното развитие.

Втората книга „Идеи на прозата“ очертава друг кръг около проблема за мястото на романа в българската литература. В уводната теоретическа работа „Произход и бъдеще на романа“, все с оглед изясняване проблема за пътищата и органичността на българския роман, Тончо Жечев трябва да реши проблема за „мястото, което трябва да заеме романът сред неясната йерархия на изкуствата“, да си обясни на какво се дължи несигурността на световни романисти при оценката на собственото им дело в сравнение с епоса на миналото. И отново при излагане хипотеза за филогенезата на българския роман — една любима мисъл, една мисъл, която казва толкова много и за собственото дело на критика: „Нашата нова литература се ражда в един и същ ден с историческата ни мисъл, макар и още в легендарна форма. В основата на схемата на нейното развитие може да се постави развитието на историческия подход и мисъл към проблемите на нашия национален живот.“ В по-новите си книги Тончо Жечев ще открива толкова пъти това единство и за всички следващи периоди.

През 50-те години и началото на 60-те години Тончо Жечев печата в литературната периодика множество статии за чужди романисти. Част от тях преработени и разгърнати съставят основния корпус на „Идеи на прозата“. Това са: „Епилозите на Тургенев“, „Два етюда за Толстой“, „А. П. Чехов или за величието и нищожеството на здравия смисъл“, „Иво Андрич и краят на един призрак“ (с невялките тук статии броят на привлечките вниманието на критика чужди романисти е трикратно по-голям). Ще цитираме отново един фрагмент — този път от статията за големия югославски романист (така паметна в нашия литературен живот, толкова често цитирана, а в началото и осъждана): „Най-привлекателното у Андрич е новото откриване на своята родина след магелановска обиколка около света на културата. Той преодолява големите противоречия и изкушения на Европа, защото смело ги извървява докрай.“ Именно една такава „магелановска“ обиколка на литературния свят представят теоретическите размишления за романа и етюдите за чуждите романисти от тази книга на Тончо Жечев. И неслучайно втората част на статията за Андрич е посветена на споровете „за нашата национална традиция и новаторството през последните години“. Преходът е съвсем естествен, последователен.

Не мога да не направя едно отклонение, за да припомня блестящия финал на тази статия с очертаването на *карикатурно-славянофилското* (тежко консервативното на дядо Либен) и *карикатурно-европейското* („модерното“ на Хаджи Генчо) отношение към културата. Две отношения, които отново и отново трябва да припомняме за опомняне на непрестанно никнещи техни застъпници. При това става въпрос за застъпници, които правят своя анонс с голяма доза откривателски патос и фалшивите нотки не се долавят само от още по-невежи клакьори. Подобни спускания към заредената с комизъм старина на българската литература дадоха на Тончо Жечев в други негови работи възможност да очертае и позитивно някои типологически черти на българската литература (например добилият такава известност сравнителен анализ на диалога на персонажи от Радичковото Черкаски и на Варлаам Копринарката и Коно Крилатият за лу-

ната от „Чичовци“ на Вазов — една изведена типология, която защити Радичков от абсурдните обвинения в стажуване у западни модернистични школи).

Като сетно доказателство, че става въпрос именно за такова „магелановско“ пътуване, Тончо Жечев включва на последно място в книгата си идейната точка на завръщането — доклада си „Национални особености в литературното развитие“ от теоретичната конференция на СБП през 1965 г. с тема „Националното своеобразие на съвременната българска литература“ (в „Идеи на прозата“ той е преработен и има заглавие „Национална самобитност в литературното развитие“; в първата си редакция той е поместен редом с другия доклад — На Андрей Гуляшки, на уводно място в сборника с материали от конференцията на издателство „Български писател“, който съдържа и изказванията или допълнителните отзиви на още 35 писатели и критици).

Един руски съветски литературовед бе написал книгата си за класик-белетрист, използвайки критичните бележки на второразредни критици от епохата по адрес на белетриста като сигурен сигнал за неговото стилово и тематично новаторство. Просто критиците автоматически са отхвърляли това, което им е било непознато дотогава. Интересно е да се разгърне днес споменатият сборник от конференцията — една от най-знаменателните колективни изяви на СБП през 60-те години. Тук ще срещнем и действително умни мисли в ред изказвания. И все пак много от критиките срещу Тончо Жечев (а те са твърде много) могат да ни послужат за аналогични сигнали като в описания случай с белетриста. Но това занимание, макар и интересно, тук е излишно. Текстът на Тончо Жечев сам защитава себе си с по-сетнешната творческа практика на критика и с цялото развитие на най-новата ни литература. Искам веднага да кажа, че по замисъл и изпълнение това съвсем не е редова критическа работа. Тя има характер едновременно и на манифестна изява, и на лична програма, и на историческа равностметка. Ако трябва да потърсим аналогии в практиката на големи наши критици от миналото, ще споменем увода към „Млади и стари“ на д-р Кръстев и „Посоки и цели при проучването на новата ни литература“ на Боян Пенев. Но нека вървим в последователността на отделните глави от доклада.

Още в увода срещаме следната полемично звучаща мисъл: „Като имаме пред очи опита на нашата епоха, ние трябва да имаме смелост да се простим с илюзиите за магическо решение на националните въпроси, да се справим с действителността, да вникнем в парадокса, че в XX в. те отново придобиха острота и сила.“ Изминалите близо 15 години оттогава потвърждават напълно справедливостта на тези думи в световен мащаб. В стремежа си да отстои правомерността на темата Тончо Жечев припомня „отново актуалния епизод от идейната борба в миналия век“ — реакцията на Маркс и Енгелс срещу скорозрялата теза на някои социалисти, че всяка националност е един предразсъдък; цитира писмо на Маркс, където се посочва, че този отказ в същност означава прикрита тенденция за налагане в последна сметка на един национален модел над останалите. Това припомняне не е никак случайно. То ни насочва към един от най-драматичните проблеми и в нашата национална история. Без да се впускаме в големи исторически екскурси, ще припомним, че повечето наши социалисти имаха още в началото на нашия век съвсем трезви възгледи по този въпрос. Едно свидетелство в това отношение са например двете речи на д-р Кръстьо Раковски, събрани в брошурата му от 1910 г. „Славянофилство и социализъм“ — речи, произнесени на събрания срещу Славянския събор на С. С. Бобчев. Споменаваме за тези речи тук, тъй като във връзка с проблема за нашата национална самобитност Тончо Жечев също ще прояви интерес към нови превъплъщения на славянофилската идея (статията „Дискусията в СССР за славянофилството и ние“ от „Литература и общество“). И тази работа на критика стана един от идейни-

те подстъпи към темата от капиталната му книга „Българският Великден или страстите български“ (1975).

Прочитът на главата „Национална изостаналост и литература“ затвърждава впечатлението, че текстът е програма не само за критика и литературния историк, но и за изследователя на националната идеология, за историка. Голяма част от проблемите Тончо Жечев разви сам, други останаха в тезисния си вид, трети бяха коригирани в практиката му. Но в основните си насоки докладът се оказа изключително плодотворна програма за действие. Това особено се отнася до идеите в най-често цитираната глава „Етническо и всеобщо“. Оттук тръгнаха споровете за „котловинната“ литература, които десет години драматизираха литературния ни живот. Днес наистина е излишно да се спори. Може ли някой да заличи мястото в голямата българска литература на региона „Черкаски“ на Радичков? Или не са литературни факти: новите духовни измерения на отминала Добруджа в „Преди да се родя и след това“ на Ивайло Петров, кулският колорит в „Родихме се змейове“ на Йордан Вълчев. Югът на Димитър Вълев, възкресението на „духовете на Цибрица“ в романите и разказите на Георги Алексиев, странджанската атмосфера у Дико Фучеджиев и Димитър Ярмов? Примерите могат да се умножат многократно и ще бъдат все в подкрепа на тезисите от „Етническо и всеобщо“ (ето един такъв тезис: „Единството на националната култура се създава и съществува на основата на вътрешното разнообразие и възможностите за реализиране на всички потенциални сили в общността“; оттук и така често повтаряната идея за все още литературно нереализираните сили на диалектните особености у нас в борбата за запазването всички богатства на българския език, в усилията за пълното интегриране на всички диалектни области). Литературата се оказа по-силна от тези, които ѝ предписваха да се движи по несъобразени с историческото развитие пътища.

В най-висша степен съотнесеността на критическите текстове на Тончо Жечев с художествената практика на тези години се корени именно в това последователно отстояване на идеята за примата на националната специфика. Творческото преображение у споменатите и ред други писатели подкрепяше с литературно-духовна енергия статиите му. Работата на Тончо Жечев за Фурнаджиев се явяваше във време, когато новите стихове на ред поети преоткриваха, възвръщаха отново представата за езическата сила на тази образност. Статията му за съкровената политическа лирика на Радевски се схващаше и като реакция спрямо тази публичистична поезия на автори от по-младото поколение, която един критик бе определил с формулата „позиция, която никой не атакува“.

В това отношение по-„есеистичната“ критическа практика на Тончо Жечев е съзвучна в много отношения със „строго“ научната дейност на литературоведа Никола Георгиев, при когото изборът на обекти за научен анализ е често съвсем критически актуален (статие за „Превръщанията на нане Вуте“ от „Септември“ и за Ламар от „Литературен фронт“, редица анализи на класически стихотворни творби). Казвам това, въпреки че между двамата се разгоря една мащабна полемика, привлякла още ред литератори (преминала почти изцяло по страниците на „Литературна мисъл“) за „Диви разкази“ на Николай Хайтов — една полемика, която сне диалектически ред противоречия в художественокритическия ни живот.

Дълбокото познаване, дълбана в националните особености, осъзнаването на националното развитие даде възможност на Тончо Жечев да интегрира в рамките на националния модел и такива явления, които са антистетични, отлагат се от спокойното, „мирновременното“ национално русло (най-ярък пример за свързаните чрез мотиви трагично противопоставени художници е блестящата статия от „Критически погледи“, „Към историята на един мотив в българската поезия“). По същия начин той доказва и в последната си работа за

Димитър Димов (статията от в. „Литературен фронт“, бр. 26 от 28 юни 1979 г.) българската органичност на романа „Тютюн“, когото мнозина (въпреки инак високите оценки) обявяваха негласно за ненапълно оригинално явление.

Твърде честите паралели в статиите на Тончо Жечев често имат свои постоянни отправни точки — например Яворов и революционното движение за освобождението на българите от Македония и Одринско; продължилото живота на националнореволюционните идеи от Възраждането робско статукво на земите на Македония след Берлинския договор и др. Тези паралели засилват усета ни за константното в националното развитие, правят по-нагледни измененията, утвърждават идеята за спираловидното движение в общественото развитие. В главата „Класово движение и национална литература“ от разглеждания доклад пред писателската конференция се съдържа и ядрото на една концепция за продължилото във връзка с националнообединителния проблем Възраждане, която Тончо Жечев и Дочо Леков развиха през 1979 г. в доклад пред симпозиум по проблемите на периодизацията на българската литература. Също конспекти за реализирани в бъдещето работи са и пасажите за двете култури в националния исторически живот. Не по-малко актуални се оказаха и някои мисли от главата „Националност и творчески наивитет“. Днес толкова говорим за опасността от детска смъртност на талантите, а Тончо Жечев бе поставил този проблем в по-големия му мащаб на развитието на българската литература за последните 100 години.

С фрагмента „Националност и интелектуализъм“ Тончо Жечев беше и един от първите литератори, които реагираха срещу спекулациите с понятието „интелектуализъм“. Всички сме свидетели колко се обезсмисли в последните десетина години названието „философско начало в лириката“ — дотолкова, че днес е вече неудобно за употреба и от начинаещите рецензентки. Реакцията на Тончо Жечев беше своевременно предпазване на нашата поезия от крайностите на студения рационализъм, от който тя сама се отдръпна. Но не толкова за поука на писателите бяха казани неговите думи, а отново имаша по-дълбок смисъл за националното ни интелектуално развитие. В тази глава е подхвърлена и темата „Беронов комплекс“, която днес разработи така интересно Георги Гачев — един учен, с чиито идеи мисълта на Тончо Жечев често се среща.

Особен интерес за нас представя и предпоследната глава „Националност и жанрове“. В нея Тончо Жечев категорично постави проблема за специфичните норми на „литературност“ („художественост“) за всяка национална литература. Оттук се формира днешната му концепция за съвременния ни роман, развита в цяла поредица статии от последните му книги. Ето какво пише авторът на капиталния труд за нови български роман Боян Ничев: „На Тончо Жечев принадлежи заслугата, че в наше време и от позициите на съвременното състояние на литературната ни история постави въпроса за своеобразната съдба на повествователните жанрове в нея, за съществуването на неструктурирана жанрово в традициите на европейската литературна традиция художествена повествователност и епичност“ (Б о я н Н и ч е в. Съвременният български роман. С., БП. 1978, с. 27). С този проблем е свързана и любимата му идея за високата функционалност на документалните жанрове в българската литература (защитена също в десетки статии). Ето как е формулирана тя в неключена в книга рецензия за книгата „Пловдивска хроника“ на Никола Алваджиев: „Документалистиката по свой начин изразява необходимостта на художественото познание да се опре на първичния материал на историята, неговите летописни тежнения, опасностите от израждане в чисто интелектуални конструкции и т. н.“ (в. Литературен фронт, бр. 14 от 6 април 1972 г., с. 2). Самата му най-популярна книга „Българският Великден или страстите български“ (1975) беше още една защита на тази идея. Българската висока „литературност“ на

ред неканонизирани — документални и публицистични — жанрове се изрази през последните години и с новата възвисена социална съдба не само на „Записките“ на Захари Стоянов, но и на „Строителите“ на Симеон Радев, на „Бит и душевност на българския народ“ на Хаджийски и на толкова още други книги — съдба, която бе предречена от критика.

Тончо Жечев бе посочил като неосъществена задача написването на история на българската интелигенция. Част от тази задача той изпълни с вече неколкратно споменаваната книга „Българският Великден или страстите български“ и с книгата за Тодор Икономов (1975). Тук той в най-голяма степен възстанови прекъснатата чувствена връзка между история, литературознание, народопсихология, социална психология и пр. Но аз вече имах възможност да изразя отношението си към тази творба (вж. М и х а и л Н е д е л ч е в. Критически страници. С., НМ, с. 170—177) и тук ще си позволя само да приведа две чужди мнения. Тази книга, както и ред други работи на Тончо Жечев се срещат по патос и по търсене на смислов синкретизъм с произведения на историци като Николай Генчев (книгата му за Васил Левски), и на белетристи и автори на историческа есеистика като Вера Мутафчиева. И беше съвсем естествено първият от тях да вземе отношение към „Българският Великден. . .“. По повод галерията от личности в книгата на Тончо Жечев — много от тях „реабилитирани“ — именно тук проф. Николай Генчев пише: „Това е изключително постижение на книгата на Тончо Жечев. В един по-общ план то ще има много важни последици, ще накара тези, които и в бъдеще ще се опитват да мислят върху нашето минало, да уважават историческите ценности, да се откажат от категоричните присъди на студентската недоученост“ (в. Литературен фронт, бр. 26 от 26 юни 1975 г., с. 3). Но нека се вслушаме и в предупреждението на Светлозар Игов към тези, които няма да съзрат най-интимните подбуди в написването на тази книга и по този начин не ще доловят изповедната ѝ интонация „Защото *историята* в тази книга не е главен герой, тя е *предистория* на една поетическа творба, на един художествен рефлекс и целият огромен исторически материал е само прелюдия към тази творба“ (С в е т л о з а р И г о в. Хуманизъм и творчество. С., БП, с. 255). Нека добавим, че става въпрос за творба, към която авторът има съвсем лично, свързано с носталгични спомени чувство и неслучайно темата за „българския Одисей“ бе присъствувала постоянно по страниците на другите му книги, докато намери окончателното си място тук. Удивителното постоянство в разработването на декларираните още отначало в оголен вид критически идеи създава единството на това критическо творчество, където движението на мотиви е пластичен знак за това единство.

Нашата задача не е тук да разглеждаме последните книги на Тончо Жечев в цялото им идейно-художествено богатство. Това би било предмет на пространна студия, още повече, че трябва да се обозрат и множеството отзиви. Тези книги са твърде живи в съзнанието на ангажирания читател и страмежът ни бе да възкресим представата за по-ранните текстове на критика, за да потърсим там първоначалния вид на тези идеи, така богато разработени в новите сборници.

Един път изразени, едни идеи вече не принадлежат само на своя автор. И може би най-добрият момент в социалното битие на критическите идеи на Тончо Жечев е тяхното последователно реализиране и разгръщане в собственото му творческо дело — една наистина щастлива съдба.